

DÜNDEM BUGÜNE
TÜRKLER'DE DEVLET BAŞKANLIĞI ANLAYIŞI
—Kağanlık/Hakanlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na—

Yard. Doç. Dr. Kemal GÖDE

«Türkler'de Devlet Anlayışı - Mete'den Atatürk'e» adlı çalışmamızla (1); tarihi, belgeler ile bilinen ilk siyasi teşekkülümüz «HUN - TÜRK İMPARATORLUĞU» ndan Türklüğün son müstakil kal'ası olarak kurulan «TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ» ne kadar geçen devrelerdeki devlet telâkkimiz, bilinenlerin ışığında genel çizgileriyle ele alınmıştı. Şimdi ise, adı geçen çalışmamızı tamamlamak gâyesiyle : «DÜNDEM BUGÜNE TÜRKLER'DE DEVLET ANLAYIŞI» ana başlığı altında «Kağanlık/Hakanlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na» kadar geçen safhalardaki devlet başkanlığı anlayışımız, tarihî seyir içinde, umumî hatlarıyla yine bilinenlerin ışığında ele alınarak, değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türk Milleti, «hukukî bakımdan, emretme hak ve selâhiyetine sahip ve o emri icrâ kudretini hâiz bir yüksek sosyal nizam» demek olan «devlet» ile, «idâre etme hakkı Tanrı tarafından verilip», milletini ve ülkesini koruyarak, siyâsi istiklâli elinde tutan «devlet başkanı» arasında çok sıkı bir bağ kurmuş ve bu sebeble de, dünden bugüne millî birlik ve beraberlik içinde devam edegelmiş, tarihi çok eskilere kadar inen köklü bir millet olarak, tarihteki seçkin yerini almıştır.

Türk Tarihi'ne adlarını şerefle yazdıran büyük Türk devletleri, güçlü Kağan/Hakan ve Sultanlar sâyesindedir ki, «büyüklük» sıfatını haklı olarak kazanmışlar ve «Türk Cihân Hâkimiyeti Ülküsü» içinde hareket ederek, cihâna hâkim olmuşlardır. Bu cüm-

1. Kemal Göde, «Türkler'de Devlet Anlayışı —Mete'den Atatürk'e— (M.O. 209-1938)», Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1985, Sayı : 2, s. 155-178.

leden olarak, kurulan Türk devlet müessesesi ile birlikte başlayan «Türk Devlet Başkanlığı» müessesesi, değişik ad ve ünvanlarla günümüze kadar sürüp gelmiştir.

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin başında bulunan «Türk Kağan ve Sultanları» (2), devletin istiklâlini, vatanın imar ve bütünlüğünü ve milletin mutluluğunu düşündüğü, bunun için de, gecesini gündüze katarak çalıştığı, milletine sahip çıkıp, ona bir âile reisi gibi hakikî manada babalık ettiği dünden bugüne görüle gelmiştir. Böyle hareket eden devlet başkanlarının zamanında, devletin güçlü, vatanın ma'mur, milletin mutlu olduğu; aksine hareket eden Kağan ve Sultanların devirlerinde ise, devlet otoritesinin yerini anarşinin doldurduğu ve böylece de, devletlerin yıkılıp gittiği, Türk Millîtinin ızdıraplı günler yaşadığı tarihin ifadesinden anlaşılmaktadır.

Umûmiyetle temsil ettiği milletin sevgisini ve itimadını kazanabilmek için hükümdârın bilgili, güçlü, tecrübeli, adaletli, cesaretli olması yanında; yüksek ahlâkî, millî, insanî vasıflara sahip ve demokratik ruhta bulunması da lâzım gelmektedir. Bu cümleden olarak, idâre edilenlerin arzusu istikametinde yapılan icraat, onların hükümdârlarına olan güvenini artırarak, devlet otoritesinin sağlam ve dâimi olmasını sağlar, böylece de hem idâreciler ve hem de idâre edilenler karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde mutluluğa erişirler (3).

İşte, bütün idârî, askerî, dinî, içtimâî, malî ve harsî teşkilât ve müesseselerde olduğu gibi, «Türkler'deki devlet başkanlığı» müessesesi de, «Kağanlık/Hakanlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na» intikal edinceye kadar, «İSLÂM ÖNCESİ ve İSLÂMÎ DEVRE» olmak üzere iki safhada incelenerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İslâm Öncesi Devirde Türk Devlet Başkanlığı Anlayışı :

İslâm öncesi devirde kurulan Türk devletlerinde, yani Hun, Göktürk, Uygur devletleri çizgisinde, Türk devlet başkanları çeşitli ünvanlar almışlardır. Değerli Türk tarihçisi merhum Prof. Dr.

2. Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1969, c. I, s. 102 vd. «Kağan veya Hakan» tâbiri İslâm öncesi; «Sultan» tâbiri ise İslâm sonrası kurulan Türk devlet başkanları için kullanılmıştır.
3. Bkz : O. Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 102 vd., Abdülkâdir Donuk, «Eski Türkler'de Hükümdâr'ın Vazifeleri ve Vasıfları», Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1982, sayı : 17, s. 103 vd.

İbrahim Kafesoğlu, «Türk Millî Kültürü» adlı eserinde, İslâm öncesi devirde yâni «Bozkır Türk Devletleri'nde» kullanılan ünvanlar hakkında şu bilgileri vermektedir : «Tanhu veya Şanyü (V. yüzyıl ortalarına kadar) kağan, kan (han), yabgu, ilteber vb. Bunlar arasında en yaygın olanları «han» ve «kağan» idi. Bunların Moğol veya Tunguz menşei olduğu hakkındaki iddialar eskimiş görünüyor. Çünkü «han» ünvanının il (él) ile birlikte 3. asırdan beri Türkler'de bulunduğu, hatta muhtemelen «il-han» tâbirinin M.Ö. Asya Hunları'nda bulunduğu, Avrupa Hun - Türk Hükümdârı ATILA'nın hanımının adında da «han» ünvanı mevcut olduğu bildirilmiş ve M. 293 yılına âit Sâsânî kitâbesinde bir Hun reisinin «hakan» ünvanını taşıdığı ileri sürülmüştür. Yabgu ünvanı da Hunlar'dan beri mevcuttu». «Hükümdâr törenle ünvanını alırken, zevcesinin resmen aldığı «katun» (hatun) ünvanı da Hunlar'dan beri Türkler'de tanınmakta idi» (4).

Ortaasya Türk tarihi sahasında yaptığı araştırmaları ve yazdığı eserleri ile bir otorite olan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ise, İslâm öncesi Türk devlet başkanlığı konusunda özetle şu bilgileri aktarmaktadır : Türk kağanı göğün altındaki bütün ülkelerin tek bir hükümdarı gibi düşünülürdü. «Yeryüzünün hükümdarı» telâkki edilen Türk kağanları, «Tanrı'nın yarlığı» ile dünyanın bütün ülkelerini idâre ederlerdi. Böyle bir devlet ve hükümdar anlayışı, hukuk tarihinde de önemli yer tutmuştur. Bu çeşit devlet anlayışına, milletlerarası alanda «Universal» veya «Universelle» devlet şekli denir. Türk düşüncesinde bu devletler için «Cihâşumûl devlet» deyimi kullanılır. Bu anlayış, yüzyılların meydana getirdiği ve geliştirdiği bir fikirdi. Kökleri de din ve dünya görüşünden gelir. Gerçekçi olan Türklerin, kağanları için yeryüzünün bütünü değil, daha çok kendilerinin yaşadıkları ve hüküm sürdükleri «yer ve su» lar kutsaldı. O «yer ve su» ların sahibi de dünyanın kurulduğundan beri kendileriydi (5). «Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün mukaddes yeri ve suyu şöyle demiş : Türk milleti yok olmasın diye, O yeniden bir millet olsun diye, Tanrı, benim babam İl - Teriş Kağan'ı ve annem İl - Bilge Hatun'u, göğün tepesinden tutup, yukarı

4. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977, s. 229-230, Ayrıca bakınız : Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1971, c. 2, s. 62 vd., M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, «Hakan» ve «Han» maddelerine bilgi için bakılabilir.
5. B. Ögel, a.g.e., c. 2, s. 54-56. Ayrıca bakınız : Aydın Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı - Teşkilâtı, Ankara 1978, s. 17.

götürmüş, yani Hakan olarak, Türk Milletinin üzerine oturtmuş» (6). Bu anlayış ve inanışla ilgili örnekler pek çoktur.

Görülüyor ki, yücelerdeki Türk Tanrısı ile Türkler'in mukaddes yer ve suları, hep birlikte harekete geçerek, Türk Milletinin yok olmamasını ve hakansız kalmamasını sağlamışlardır. Türkler'in inancına göre Bilge - Kağan'ın babası İl - Teriş ile annesi İl - Bilge Hatun, Tanrı tarafından göğe götürülmüş ve tahta çıkarılmıştır.

Türk devlet telâkkisine göre, devlet olmada dört ana unsur göze çarpmaktadır : 1. Millet (budun), 2. Devlet (il), 3. Toprak (yer - su), 4. Kağan. Tanrı, «Türk'ün yer ve suyu sahipsiz kalmasın diye», Türk Milletinin başına bir kağan getirmiştir (7). Bilindiği gibi, Türkler'de devlet Tanrı'nın bir nimeti sayıldığından, ilâhî devlet telâkkisinde yer alan üç önemli unsur —MİLLET, İL, TÖRE— ile bu unsurları tamamlayan yardımcı unsur —KAĞAN— birbirlerinden ayrılmaz milli ve manevî değerler olarak Türk düşüncesinde yer etmişlerdir (8).

Tanrı olmayan, ancak Tanrı'nın yeryüzündeki bir temsilcisi olarak bilinen bir Türk soylusunun, başarılı bir kağan olabilmesi için, Göktürk/Orhun kitabelerinin ifadesiyle, Tanrı tarafından verilmiş üç özelliği kendinde toplamış olması gerekiyordu :

1. Tanrı kendisine, «Kağanlık» ve başarı için «yarlık» vermeliydi.

2. Tanrı, diğer insanlardan ayrı olarak onu, «iyi talih», yani «kut» ile donatmalıydı.

3. Tanrı tarafından ona, «kısmet» payı, yani «ülüg» verilmeliydi (9).

Görülüyor ki, kağanı yaratma ve kağanlığa uygun olarak hazırlama işi, Prof. Ögel'in Göktürk kitabelerine dayanarak yaptığı değerlendirmeye : «Tanrı, emir ve izin, yarlık verdiği için; Tanrı, kut yani devlet ve ikbâl verdiği için; Tanrı, talih, ülüg verdiği için» gerçekleşmektedir. Böylece, gökte doğmayan ve vücutları da

6. B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982, s. 17 vd., Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği —Dün ve Bugün— Ankara 1975, s. 18-19.

7. B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 164.

8. B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. 2, s. 52.

9. B. Ögel, a.g.e., c. 2, s. 57., Aynı müellif, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 173-245., A. Taneri, Saray Hayatı - Teşkilâtı, s. 17.

mukaddes (ıduk) olmayan Türk kağanları, kağanlığa yalnızca, «Tengri teg Tanrı» yâni «Tanrıya benzer Tanrı» nın yarlığı, emri veya isteğiyle, «Türk milleti'nin adı ve ünü yok olmasın... bir millet olsun, diye...» getirilmişlerdir (10).

Türk kağanlarında bulunması gereken adı geçen özelliklerden başka, «bilge» lik, «alp» lik, «soylu» luk gibi husûsiyetleri de, Türk milleti, kendisini idare edeceklerde görmek istemiş ve kağan seçimini, bunlara göre yapmıştır.

Türkler'de «bilge» sözü «siyâset ve idârede hâkim» tâbirinin karşılığıdır. Türk İ'inde başarıya ulaşan Türk hükümdarı, devlet adamı ve hattâ hatuna «bilge» sıfatının verilmesi, bilgelikin Türk idarecilerinden istenen başlıca şartlardan biri olduğunu gösterir (11). Bu «bilge» lik kavramı, tipik bir Moğol devlet anlayışı olan «devlet hükümdar âilesinin ortak malıdır» telâkkisinin yersizliğini ortaya koyarak, «Türkler'de devlet toprakları hükümdâr âilesinin müşterek idâri sorumluluğundadır» şekline sokar (12).

«Bilge» lik ve !Alp» lik, Türk kağanlarının birbirinden ayrılmayan başlıca iki özelliği olarak değerlendirildiğinden, bu mühim husûsiyetler, bütün iyi ve büyük Türk Kağanları için müşterek bir ünvan olarak kullanılmıştır. «Bilge» ve «Alp» olmak, Türk kağanlarının en başta gelen ve önemini hiçbir zaman kaybetmeyen ana özellikleri olmuştur. Hun, Göktürk, Uygur gibi Türk devletleri devirlerinde, Türk kağanları, «bilge» lik ve «alp» lik gibi özelliklere sahip bulduklarından; harsî, içtimâî, idâri sahalarda başarılı oldukları kadar, askerî ve siyâsî sahalardan da başarılı olmuşlardır (13).

Bilindiği gibi, Türklerin kendilerini idâre eden iyi ve kötü kağanları, eski Türk kitabelerinin diliyle şöyle değerlendirdikleri görülmektedir :

10. Bkz. : B. Ögel, Devlet Anlayışı, s. 56-57., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 23.
11. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 247.
12. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 248., Bilindiği gibi «Türk hâkimiyet telâkkisi» olarak değerlendirilen «Devlet hanedan üyelerinin ortak mirasıdır, malıdır» ifâdesi, son araştırmalar ışığında gerçek anlamıyla «Devlet hanedan azalarının müşterek mes'uliyetindedir» şekline girmiştir.
13. Bakınız : B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. 2, s. 64., Aynı müellif, Devlet Anlayışı, s. 66-67., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 50-78., Ziya Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. : İ. Aka - K.Y. Kopraman, İstanbul 1976, s. 214 vd.

İyi ve büyük Türk kağanlarının özellikleri : «Yukarıda Mavi-Gök, aşağıda Yağız - Yer yaratıldığında, ikisi arasında kişi - oğlu, yani insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine de Türk kağanı oturmuş. Tahta çıkıp, Türk Milleti'nin ilini idâre etmiş, töresini düzenlemişler!» «Alp - Kağan imişler ! Bilge - Kağan imişler ! Buyrukları (vezirleri) de bilge imiş ! Alp imiş ! Beyleri de, milleti de anlaşma içinde imiş ! Bunun için devleti böyle tutmuşlar ! Devleti tutup, töreyi düzene koymuşlar !...» (4). Bu anlayış ve inanca göre, Türklerin kağanı, «bütün insanlığın da kutsal hakanı» olmuş oluyor ve Tanrı, kağanının kağanlık» kaderini çiziyordu (15).

Kötü Kağanların özelliklerine gelince : «Ondan sonra küçük kardeşleri kağan olmuşlar ! Oğulları kağan olmuşlar ! Ondan sonra, küçük kardeş, büyükler gibi yaratılmamış imiş ! Oğlu, babası gibi yaratılmamış imiş ! Bilgisiz kağanlar tahta oturmuşlar imiş ! Kötü kağanlar tahta oturmuşlar imiş ! Beyleri ve milleti de anlaşma içinde olmadıkları için...» (16).

Görülüyor ki Türkler, iyi ve kendilerine hizmet eden kağanları «iyi ve büyük» olarak anarlarken : «Bilge - Kağan imişler ! Alp - Kağan imişler ! Devleti tutup, töreyi düzene koymuşlar !». Kötü ve kendilerine hizmet etmeyen kağanları ise; «kötü ve küçük» olarak anmışlardır : «Bilgisiz ve kötü kağanlar tahta oturmuşlar !» «Öyle anlaşıyor ki Türkler, kağanlarının iyi veya kötü oluşlarını Tanrı'nın yaratışına ve bağışladığı iyi kader ile talihe bağlamışlardır. Onlara göre, kağan iyi olmayınca, beyler ile millet de zaten birbirlerine düşmüşlerdir. İdâre eden beyler ile milletin bir anlaşma ve karşılıklı sevgi ve saygı içinde bulunmaları, en önemli bir şart» (17) olarak değerlendirilmiştir.

Türk kağanlarında başka özellikler de aranıyordu : İyi bir kağanın «akıllı» ve «faziletli» (erdemli) olması gerekiyordu. Ayrıca «alp» ve «külüg», yani «kahraman» ve «ünlü» olmaları da şart görülmüştür (18). Alplik, akıllılık ve fazilet, bilgili olmayı tamam-

14. B. Ögel, Gelişme Çağları, c. 2, s. 65 - 66., Aynı Müellif, Türk Mitolojisi, Ankara 1971, s. 279'da; «Dünya; gök - kağan - kişiöglü - yer» olarak sıralanmıştır.

15. B. Ögel, Gelişme Çağları, c. 1, s. 37.

16. B. Ögel, Gelişme Çağları, c. 2, s. 66., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 19 vd.

17. Bak. : B. Ögel, a.g.e., c. 2, s. 66., Aynı müellif, Devlet Anlayışı, s. 120.

18. Bak. : B. Ögel, a.g.e., s. 67., Aynı müellif, Devlet Anlayışı, s. 267 - 285., A. Taneri, Devlet Geleneği, s. 49 - 78.

layan unsurlardı (19). Devlet ve dolayısıyla onu idare eden hakan, «erkli ve kudretli» olmalıdır. Türk, «erk» demektir. Erk ise, en yüce bir güç ve kudrettir (20).

Bilgelik ve Alplık ünvanlarını Hun - Türk Kağanı METE'den aldığı bilinen Göktürk kağanlarından BİLGE KAĞAN, «Bilge» likte; KÜL - TEGIN ise, «Alp» lığı, cesareti ile şöhet kazanmışlardır (21). Bu cümleden olarak, Bilge Kağan ve kardeşi Kül - Tegin bütün güçlerini Türk Milleti'nin «birlik» ve «refahına» vermişler, iç ve dış politikada saygı toplayan bir denge siyâseti takip etmişlerdir. Bilge Kağan ve kardeşi Kül - Tegin «düzenli, devamlı» ve «merkezden yani Ötüken'den idâre edilen» bir «kültür devleti» kurma yolunda da «Büyük Hun - Türk Devleti» ile «Mete» nin devlet düzenini devam ettirme çaba ve iddiasında olmuşlardır (22).

Tanrı tarafından kutlanmış bulunan İl - Teriş Kağan, «Türklük bayrağı» elinde omlak üzere, Türkleri «millî şuur heyecanı» içinde toplayarak, Çin hâkimiyetine son verip, «Kutsal Ötüken» de «Türk Birliği» ni kurmayı başarmıştır. Böylece de, bozulmuş bulunan Türk Birliği, Göktürkler'in çatısı altında yeniden kurulmuş; İl - Teriş ve kardeşi Kapağan Kağan'lardan sonra, Göktürk idâresini ele alan Bilge - Kağan, Kül - Tegin ve büyük vezirleri Bilge - Tonyukuk zamanlarında, «Türk töresi» gereğince her şey yoluna girmiş, böylece de, devlet güçlü, milli mutlu olmuştur (23).

Türk idârecileri ile Türk Milleti arasında cereyan eden demokratik hayata dikkatlerimizi çeken değerli tarihçi, merhum Prof. Dr. Osman Turan, tesbitlerini şöyle aktarmışlardır : «Türk hükümdarları, milletin babası olmak sıfatı ile, onun hesabına çalışmayı millî ve dinî bir vazife» saymışlardır. «Hun hükümdarları harpleri, sadece milletin menfaati için yapmışlar; ahlâk ve an'anelerinin Çin'lilere üstün olduğunu» söylemişlerdir. Göktürk hanlarının babalık sıfatları, millî ve demokratik vazifeleri hakkında pekçok vesika günümüze kadar gelmiştir. Bu vesikalardan en önemlisi, Türk milleti için bir millî kültür hazinesi olan Göktürk kitabeleridir. Bilge Kağan tahta çıkıp, iç ve dış tehlikeleri bertaraf ettikten sonra, icraatını, millî kaynağımız olan Orhun/Göktürk kitabelerinde :

19. A. Taneri, Saray Hayatı - Teşkilatı, s. 18., E. Esin, Türk Kültür Tarihi s. 89.
20. B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 278-281.
21. B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. I, s. 44.
22. B. Ögel, a.g.e., s. 43-45.
23. Bak. : B. Ögel, a.g.e., s. 35-47.

«Kardeşim Kültekin ve beylerimle birlikte çalıştım. Bu sayede göçmüş ve dağılmış halkı topladım; yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giydirdim; aç halkı doyurdum; fakir halkı zengin ettim; az milleti çoğalttım. Tanrı irade eylediği için milleti diriltim» ifâdeleriyle açıklayarak, babalık sıfat ve vazifelerinin en güzel örneğini vermiştir (24).

Kitabeler ve Kutadgu - Bilig'e göre : «Eski Türkler'de hükümdarın vazifeleri ve vasıfları» başlığı altında, Doç. Dr. A. Kadir Donuk tarafından yapılan araştırmada, Türk kağan ve sultanlarında aranan husûsiyetler şöyle belirlenmiştir (25).

Türk kağan ve sultanları : Bilge, akıllı ve bilgili olmalı; cesareti, kuvvetli ve kahraman olmalı; asil soydan gelmeli, dürüst olmalı ve doğruluktan ayrılmamalı; faziletli olmalı, sözünde durmalı, eli açık olmalı; yumuşak huylu, alçak gönüllü, himmet ve hayâ sahibi olmalıdır; ihtiyatlı ve uyanık olmalı, ihmâlkâr olmamalı; aceleci değil, sabırlı olmalıdır, zalim olmamalı, merhametli ve şefkatli olmalı, yalancı olmamalı ve yalandan hoşlanmamalı; siyasette mahir olmalı; suçluları affetmeli; inatçı olmamalı; temiz ve takva sahibi olmalı; dili yumuşak olmalı; mağrur ve kibirli olmamalı; tok gözlü olmalı, gönlü temiz ve kalbi doğru olmalı; anlayışlı olmalı; misafirperverane olmalı; nefesine hâkim olmalı; harama el uzatmamalı; Tanrı'ya kulluk etmeli, ibadet etmeli; içki içmemeli, kumar oynamamalı ve fesattan uzak durmalı; kan dökmemeli; düşmanlık besleyip, kin gütmemelidir; kılıcı elden bırakmamalı; dünya malına değer vermemeli, dünyaya aldanmamalı ve varlığının fâni olduğunu unutmamalıdır; güler yüzlü, yakışıklı, saç - sakalı düzgün ve orta boylu olmalıdır. «Karahanlı Devlet Teşkilâtı» adlı eserinde Doç. Dr. Reşat Genç, «Karahanlılar Devri Türk hâkimiyeti anlayışına göre hükümdarın özellikleri ve vazifeleri» başlığı altında, hükümdarın özelliklerini : «Cecaret ve kahramanlık, akıllılık ve bilgelik, erdemlilik» olarak belirlemiştir (26). Teşkilât ve müesseseler tarihimiz hakkında çalışmaları ile tanınan Prof. Dr. Aydın Taneri, «Türk Devlet Geleneği» adlı eserinde : «Devlet Adamının Nitelikleri» ni kültür, mantık, erdem ve cesaret bakımından devlet adamı başlıklarıyla geniş bir şekilde değerlendirek, «Türk devlet adamı» tipini çizmeye çalışmıştır (27).

24. Fak. : Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 104 vd.

25. Bak. : A. Kadir Donuk, «Eski Türkler'de Hükümdar» s. 106-152.

26. Bak. : Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilâtı, İstanbul, 1981, s. 84-99.

27. Bak. : A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 66-82.

Türk Devlet Başkanının Vazifelerine Gelince : «Uğrunda ülkeyi bile terketmeyi göze aldıkları siyâsî istiklâli te'min ve muhafaza; dağınık Türkleri toplamak suretiyle birlik kurmak» (28); Milleti doyurup, giydirmek, kondurma ve yerleştirme politikasını iyi bilmek; savaş gücü ile devleti kurmak ve düzene koymak; töreyi yani kanunlarla «örf hukuku» nu düzenlemek, iç ve dış güvenliği sağlamak» (29); Halkı eğitmek, özen ve ihtimam göstermek; milleti ve devleti derip - toplamak; halkı ve nüfusu çoğaltmak; acı doyurmak, çıplağı giydirmek, devlet içinde asayiş, mal ve can güvenliğini sağlamak; işini gücünü millete vermek» (30); «Halkı refah içinde yaşatmak; töreyi (kanunları) koyup, tatbik ederek, dirlik ve düzenliği sağlamak, adaleti temin etmek; devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler yapmak» (31); «Barış ve sükûnu sağlamak ve bunu yalnız Türk ülkesi ölçüsünde değil, dünya çapında gerçekleştirmek; milleti için gündüz oturmadan, gece uyumadan hizmet etmek ve vatani müdafaa etmek; memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak; kanunlar yapmak, adaletle hükmetmek, halkı korumak; dağınık boyları toplayıp, nüfusu çoğaltmak; milletin menfaatini kendi menfaatinden üstün tutmak; âlimleri himâye etmek, kumandan olmak; kötülere cezalandırmak, iyilere mükâfat vermek; meclisi toplamak, savaş ve barışa karar vermek; düşmana boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için azimkâr ve cesur olmak» (32) gibi ifade edilmektedir.

Sözün kısası, Türk devlet başkanının vazifesi : «Türk devlet geleneği» ve «Türk hâkimiyet telâkkisi» nin gereği olarak; Türk milleti'ni mutlu, Türk devleti'ni güçlü ve Türk vatani'nin ma'mur yapma yolunda, gecesini gündüzüne katarak çalışmaktır.

Türk hükümdarlarında hükümrânlık âlametleri : Eski Türk hükümdarlarında bulunan hükümrânlık âlametlerini; Otağ (Hakan çadırı), Örgin (taht), Tuğ, Davul, Kotuz (sorguç) olmak üzere sayabiliriz. «Altun Otağ» diye de anılan «Hakan çadırı» yerine,

28. İ. Kafesoğlu, Türk Tarihi I, Ankara 1977 (Yaykur Yayını), s. 226., aynı müellif, Türk Millî Kültürü, s. 237-239.
29. B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. 2, s. 68-79., A. Taneri, Saray Hayatı - Teşkilâtı, s. 18-19.
30. B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 124-172.
31. R. Genç, a.g.e., s. 99-114., Bak : A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 156-193.
32. A. Donuk, adı geçen makale, s. 106-122., Geniş bilgi için bakınız : Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, I, Metin Reşid Rahmeti Arat, (TDK), Ankara 1979., Çeviri : R.R. Arat, Kutadgu Bilig, (TTK), Ankara 1974., A. Dilaçar, Kutadgu Bilig incelemesi, (TDK), Ankara 1972.

Ortaçağ devresinde her ele geçirilen bölgeye, içinde «Örgün/Örgin» bulunan bir «Kale - Saray» inşası da hâkimiyete işaret idi. Otağın yıkılması, hükümdarlığın sona ermesi demektir. Devleti temsilen Hakan tarafından verilen «tuğ» lar, Göktürk, Uygur, Türkiş ve ihtimal Karluk devletlerinde tepesine «altın bir kurt başı» takılmak suretiyle belirlenirdi. «Köprüge : musiki âletleri takımı» hâkimiyet belgesi idi. Çin İmparatoru, Göktürk Hakanı'na «davul, zurna, bayrak» göndermişti. Aynı şekilde İmparator, Türkiş'lere «Hakanlık» verirken «tuğ» ile birlikte «davul» da göndermişti. «Kotuz/sorguç», hükümlanlık sembolü olarak, bürke takılan küçük bir tutam yabancı sığır veya at kuyruğu kılı yahut tüyü idi (33). Türk kağanlarını tanıyan bir Çin İmparatoru gibi, Selçuklu Hükümdarı'nın Osman Gâzi'ye «Tuğ ve davul» vermesi de, eski Ortaasya Türk ananelerinin bir devamından başka bir şey değildi (34). «Yayı bir padişahlık sembolü (alamet) ve okları da padişahın elçisi olarak sayarlardı. Çünkü, yay oku hangi yön gönderirse, ok da o yöne gider. Ok, tıpkı padişahın bir elçisi gibidir» (35). «Başı tuğlu hanlar, beylik yapan beyler» deyişini, Türk içtimâî teşkilâtı bakımından bir önem taşır. «Kızıl tuğ ve Boz otağ» Kaşgar Beyi Bok - Murun'un bir özelliği olarak gösterilmiştir (36). «Hakan'ın belirli zamanlarda, devlet ileri gelenlerine ve halka törenlerde resmî ziyafet (toy) vermesi de hükümlanlık icabı idi» (37).

Türk devletlerinde hâkimiyete sahip olmanın diğer şartlarına ve hâkimiyetin menşesine gelince; Göktürk ve Uygurlar'dan bize kadar kalabilen kitabe ve belgelerden anlaşıldığına göre, kağanların ünvanları, yalnız «hanlık» hâkimiyetinin değil, kendilerinin ilâhî menşelerini de belirtmektedir (38). Bu cümleden olarak, «Büyük Hun Devleti'nin ünlü imparatoru Mete'nin «Tanrı'nın oğlu» ünvanıyla anılması; Göktürk hakanlarının «Tanrıya benzer Gök tarafından yaratılmış Türk Bilge Kağan» olarak değerlendirilmesi; Uygur kağanlarının hükümlanlıklarını «Gök'ün, yani Tanrı'nın buyruğuna» bağlamaları, Türkler'de «ilâhî misyon hukukuna dayalı hükümlanlık» belirtileri şeklinde görülmektedir. Uygurlar'a

33. İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 229 - 230.

34. B. Ögel, Türk Mitolojisi (kaynaklar ve açıklamaları ile destanlar), Ankara 1971, c. I, s. 40 - 41., İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 230., A. Taneri, Türk Devlet Geneliği, s. 35'te: Selçuklu Sultanı tarafından Osman Gâzi'ye: «Ferman, bayrak, kılıç, at, davul» gönderildiği ifade edilmektedir.

35. B. Ögel, Türk Mitolojisi, s. 206.

36. B. Ögel, a.g.e., s. 521 - 522.

37. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 230.

38. A. Taneri, a.g.e., s. 34.

göre kendi kağanları, ilini idare etmiş (il tutmuş), bu yolla ün kazanmış (külüg), kahraman (alp) ve büyük (uluğ) kağanlar olarak Türk Milleti'nin başına Tanrı'nın buyruğu ile gelmişler ve devleti idâre etmişlerdir (39).

Millet yolunda, «gece uyumadan, gündüz durmadan» çalışması gereken Türk kağanları kendilerine verilmiş vazifeleri yapamazlarsa, »kut« larının Tanrı tarafından geri alındığı düşüncesi ile iktidardan düşerlerdi. Çünkü, hükümdarlıkta esas olan millete ve devlete hizmet olup, kanunları uygulayarak asayiş sağlayıp, adalette hükmetmektir (40). Böyle hareket etmeyerek, vazifesini kötüye kullanan hükümdarlara, Türk'ün özdeyişi ile «Tanrı —kendilerine— yar olmamış», ve böylece hem kendi iktidarlarını kaybetmişler ve hem de devlet otoritesi ortadan kalkarak millete karanlık günler yaşatmışlardır (41).

Görülüyor ki, Türk devlet ve devlet başkanlığı telâkkilerinde millete, devlete, vatana ve töreye hizmet esas olduğundan, bunlara harfiyen dikkat ederek uygun kağanlar devrinde, devlet güçlü, millet mutlu, ülke bayındır hale gelmiş; aksine hareket eden kağanlar zamanlarında ise, devlet otoritesi zaafa uğramış, töre uygulanamamış, millet fakir düşmüş ve dağılmış, ülke harap hale gelmiştir.

2. Müslüman Türklerde Devlet Başkanlığı Anlayışı :

İslâm öncesi devirde kurulan Türk devletleri, yâni Hunlar ve Göktürkler'deki devlet başkanlığı anlayışı ile, İslâmî prensipleri kaynaştırmamasını bilen İslâmî devir Türk devlet başkanları, bu geçiş safhasında, «Türkçe adları yanında birer Müslüman adı» da almakla, arzu edilen uyumu sağlamışlardır. İlk Müslüman Türk Devletleri olarak adlandırılan Karahanlı ve Gazneliler'den, son defa «Hilâfet» ve «Saltanat» makamını ellerinde bulunduran Osmanlılar'a kadar, «devlet başkanlığı» müessesesinin aşağı yukarı aynı statüyü koruduğunu, sadece TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'nde «CUMHURBAŞKANLIĞI» na dönüşerek devam ettiğini, tarihî seyir içinde gözden geçirelim :

39. B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. 2, s. 59-81., İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 220-228., M.F. Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1980, s. 17-19.

40. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 225-226.

41. B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 223.

a) **Karahanlılar ve Gazneliler'de Devlet Başkanlığı**, Türk ve İslâm özelliklerini bünyesinde toplamıştı. «Karahanlılar'ın devlet telâkkilerinde —tıpkı Göktürkler'de olduğu gibi— devlet, hânedan ailesinin müşterek idârî sorumluluğundadır. Başta âilenin büyüğü demek olan «Hakan» bulunmakla beraber, hânedan üyeleri, buldukları yerlerde âdetâ müstakil olarak hâkimiyet sürerlerdi» (42). Karahanlılar'da, «Arslan Han» ünvanlı «Büyük Hâkan», ülkenin doğusunu, O'nun yüksek hâkimiyeti altında «Buğra Han» ünvanlı diğer han da batıyı idâre ederdi. Buğra Hanlar, Tamgaç Han ünvanını da kullanıyorlardı. Sonra «İlig» ler ve «Tegin» diye anılan şehzâdeler geliyordu. Sonuncular arasında «Yinal - Tegin, Yıgan - Tegin» gibi kademeler vardı. Tegin'likten başlayarak Arslan Han'lığa doğru kademe kademe yükselinirdi (43). Görülüyor ki, Karahanlılar'da hükümlerlik, esasta «Bozkır İli» meşrûiyet prensibine dayanıyor, idâre Bozkır İli'nin devamı durumunda bulunuyordu. Yâni, eski «Hakan» yerine «Arslan Han», «Yabgu» yerine «Buğra Han», «Şad» yerine «İlig Han» gibi bazı istilâh değişikliği olmuştu. İslâmî açıdan görülen yenilikler de : İslâm devletinde meşrûiyetin şartı olarak hükümdarlığın **Halife tarafından tasdiki**; **ülkede Halife adına «hutbe» okutulması**; **para bastırılması**; **bir de, Hâkan'ın başı üzerinde «çetr» (sırmalı kadifeden şemsiye) taşınması idi.** İslâmîyeti ilk kabul eden Satuk Buğra Han'dan itibaren Han'lar, Müslüman isim ve lâkaplar almaya başlamışlar; fakat, «Sultan» ünvanını ancak XIII. yüzyıla doğru kullanmışlardır. Yusuf Has Hâcib'in ünlü siyâset kitabı «Kutadgu - Bilig» adlı eserine göre : Karahanlılar'da «Türklük şuuru» ağır basmakta olup, meşrûiyet eski Türk «kut» ve «töre» telâkkilerine dayandırılmıştır (44).

Daha çok mahalli bir İslâm devleti durumundaki Gazneliler'de hükümdarlığı hilâfet makamınca tasdik edilen ve halifeden çeşitli lâkaplar alan Mahmud, «Sultan» ünvanını ilk defa kullanan devlet başkanı olarak bilinir. Daha sonra «sultan» ünvanı, bütün İslâm devlet başkanları tarafından resmî ünvan olarak kullanılmıştır

42. H.G. Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, s. 57., M.Ç. Uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, s. 10., İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 298., R. Genç, Karahanlı Devlet Teşkilâtı, s. 66 - 83.

43. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 298 - 299., M.Ç. Uluçay, a.g.e., s. 10., Bk. R. Genç, a.g.e., 130 - 140.

44. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 299 - 300., Aynı eser, s. 255'de ve Kutadgu - Bilig, R.R. Arat çevirisi, s. 54 - 55'de «Hizmet etmekle kul, Bey olur» telâkkisi Müslüman Türklere devlet başkanının özelliğini ortaya koymaktadır.

(45). Gazneliler'den önce bu ünvanı Abbasiler'in başında bulunan hükümdarlar kullanmışlardır (46).

«Sultan» tâbiri, Müslüman hükümdarlarının, bilhassa sünni kısmına âit bir ünvan olup, Süryanice'den alınmıştır. Lügâtlar, kelimeyi : »hüccet» ve «burhan» ile aynı mânâda alırlar. Bundan başka, Kur'ân-ı Kerim'de «sultan» tâbirinin kudret mânâsını ifâde eden altı yer vardır. Hâdis'te ise «sultan» tâbiri, «iktidâr» ve çok defa idâri iktidar mânâsında kullanılmıştır. Kelime bazen de, «Allah'ın kudreti» mânâsını ifâde eder. O halde «iktidar» daha çok siyâsî, idârî iktidar mânâsı, «sultan» kelimesine İslâm'ın ilk asırlarında verilmiştir. İktidar sahibi, daha sonraları hâkimiyet mânâlarına gelen «sultan» tâbiri, hicrî IV. asırdan itibaren kullanılmıştır (47).

Bütün müesseselerde olduğu gibi devlet başkanlığı teşkilâtında da, Abbasiler, Sâsâniler'den, Gazneliler de Abbasiler'den etkilenerek, kendilerine has bir devlet başkanlığı müessesesi meydana getirmişlerdir. Abbasi Halifeleri, tahta geçen hükümdarlara sembolik olarak bir ferman ile, Abbasiler'in resmî rengi olan siyah bayrak, siyah hil'at göndermek suretiyle, bu hâkimiyetin güyâ Hâlife tarafından verildiğini gösterirler, ona resmî ünvanlar verirler; buna karşı o hükümdar da, hutbelerde ve basılan paralarda Hâlife'nin adını anmakla, onun metbuu olarak tanındığını ifâde ederdi (48).

İslâmî devirde kurulan Türk devletlerinin en büyüklerinden olan SELÇUKLULAR ve OSMANLILAR'daki devlet başkanlığına geçmeden önce, «hâlife» ve «hilâfet» tâbirleri üzerinde kısaca durmak ve «Halife - Sultan münasebetleri» hakkında umûmî çizgiyle bilgi vermek yerinde olacaktır.

Hâlife : «Hz. Peygamber'in halefi ve kendisinden sonra, yerine kaim olmak itibarı ile, İslâm câmiasının en yüksek reisinin yani imâmın ünvanı» (49) dır. Bu tâbir Kur'ân-ı Kerim'de tekil ola-

-
45. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 300., M.Ç. Uluçay, a.g.e., s. 20. Sultan Mahmud bu ünvanı 1000 yılında almıştır.
46. M.Ç. Uluçay, a.g.e., s. 20.
47. J.H. Kramers, «Sultan», İA., XI., s. 24-26; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 230 vd.
48. W. Barthold - M.F. Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 123.
49. T.W. Arnold, «Halife», İA., V/1, s. 148.

rak : «halife» (II. Bakara, 30; 38. Saad, 26); çoğul olarak da : Hâ-lâif (6. En'am, 165; 10. Yunus, 14, 73; Fâtır, 39) ve Hulefâ (7. A'raf, 69, 74; 27. Neml, 62) şekillerinde geçmiştir. «İslâm ülemâsı, hâlife ünvanı alacak olanda şu dört şartın bulunmasını beyân etmişlerdir : İlim, adâlet, kifâyet, âza ve havasta selâmet. Kureys'ten olma şartını ileri sürenler olmuşsa da, şecâatı da katanlar gibi, bu şart —ötekiler misilli— ittifak mertebesinde değildir. Nitekim, tatbikat da bunun hükümsüzlüğünü ispat etmiştir» (50). Hz. Peygamber'in «İmâmlar Kureysli olacaktır» şeklindeki hükmünü naklederek, Hilâfet'in Kureys'e âit olduğunu ileri süren Ehl-i Sünnet fıkıh - kelâm âlimlerinin izâhlarını ilk kaynaklara inerek inceleyen Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu : «Bu izâh, târihi açıdan eksik ve de yanlış olsa gerektir» diyerek mes'eleye açıklık getirmiştir (51). Hz. Peygamber'den sonra devletin başına kimin geçeceği mes'elesine Kur'ân-ı Kerim'de hiç tema sedilmediği gibi, Peygamber'in de bu mevzuda şahsen herhangi bir görüş beyanında bulunmadıkları, tarihî bir gerçektir. Hz. Aîşe'nin şu ifâdesi bu noktada aydınlatıcıdır : Peygamber Aleyhisselâm rûhunu teslim etti, kimseyi hâlife bırakmadan. Şayet birisini hâlife bırakacak olsa idi, bu zât ya Ebû Bekir olurdu, yahut Ömer» (52).

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine, Medine'deki Müslümanlar büyük bir ekseriyetle Hz. Ebû Bekir'i «İlk İslâm Hâlifesi» olarak seçmişler ve «Hilâfet makamı» na çıkarmışlardır. Böylece, Hâlife seçiminde ilk dört büyük hâlifenin tuttukları yol, milletlerin şimdiye kadar bulabildikleri seçim yollarının en iyisi olarak tarihe geçmiştir. İslâm Tarihi'nde : «Cumhuriyet Dönemi» olarak değerlendirilen bu «Hulefâ-i Râşidin Devri (632 - 661)» nden sonra, Emeviler (661 - 750) ve Abbasiler (750 - 1258) bu güzel demokratik yolu terk ederek, seçimsiz sülâle saltanatı kurmuşlardır. «Emeviler ile Abbasiler arasında zamanın ve muhitin birbirinden çok başka olması sebebiyle mevcut bulunan büyük farklar, her iki saltanatın mahiyetini birbirinden ayırdığı gibi, Emevi Hâlifesi ile Abbasi Hâlifesi'ne, hukukî bakımdan iki hüviyet vermiştir. Emevi hâlifeleri Emîrül-Mü'minin yâni, fâtih orduların baş - kumandanı

50. M.Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, s. 708-709.

51. M.S. Hatiboğlu, «İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik - Hilâfetin Kureysliliği», A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1978, c. XXIII, s. 157-161. Bu konuda geniş bilgi için adigeçen makalenin bütününe (s. 121-213) bakınız.

52. Hatiboğlu, a.g. makale, s. 156; Bak. Arnold, «Halife», İ.A., s. 149 vd.

sifatını alırlarken, Abbasi halifeleri de Hz. Peygamber'in amcası - oğulları olması sebebiyle İmâmü'l-Müslimîn, yâni bütün İslâm cemâatinin imâmı, başı, yol göstericisi ünvanlarını almışlardır. Emeviler'in sâdece İslâm topluluğunun başında cismânî bir reis olmalarına karşılık, Abbasiler Hz. Peygamber'in mübârek yâdigârlarına da verâset yolu ile sâhip olan rûhânî bir reis sıfatını taşımışlardır. Hattâ cismânî sıfatları, sırf rûhânî kudrete dayandığı için maddî bakımdan en zayıf düştükleri zamanlarda bile, nazarı hâkimiyetleri itiraz edilemez mâhiyetini korumuştur» (53).

Hâlîfe ve hilâfet hakkında verdiğimiz bu kısa malûmattan sonra, şimdi de «Selçuklu - Halifelik münasebetleri» ne umûmî bir göz atarak, hâlifelik müessesesinin Türkler'e geçişini genel çizgileriyle ifâde etmekle, İslâmî devir «Türk Devlet Başkanlığı» müessesesi daha iyi anlaşılmuş olacaktır.

İslâmiyet'i kendi arzularıyla kabul eden Türkler, Emeviler'in menfi tutumu yüzünden, devlet ve hükümet işlerinde faal rol oynayamamışlar (54), ancak Abbasiler'in müsbet davranışlarıyladır ki, sarâyda ve orduda kendilerini göstermişler ve komutanlıklara, vâlîliklere kadar yükselmişlerdir. Tolunoğulları ve İhşitoğulları adıyla Türk tarihine adları geçen devletleri, Abbasi sarayında yetişmiş vâliler kurmuşlardır. Abbasiler, kendilerini iktidâr eden Türkler ile bazen iyi, bazen de kötü münasebetlerde bulunmuşlardır. Selçuklular döneminde emîrlere ve komutanlar hâlifelere saygı göstererek ve otoritelerini tanıyarak, onların mânevî desteğinden yararlanmışlardır. Türk ve İslâm Tarihi bakımından çok mühim bir gelişme olarak değerlendirilen, Selçuklu Sultanı Tuğrul Beğ ile Abbâsî Halîfesi Kâim bi-emrillah arasında başlayan ilk resmî, münasebetler müsbet bir şekilde neticelenmiş; Tuğrul Beğ'in Abbâsî Hâlifelîği'ni Büveyhoğulları tehlikesinden kurtarmasına karşılık, Halife Kâim de, kızını Sultan Tuğrul'a vererek, O'nu «Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib» (Doğu'nun ve Batı'nın Meliki) olarak dünyaya tanıtmıştır. Aynı zamanda Halife Kâim bi-emrillah, Çağrı Bey Davud'un kızı ile evlenerek, Selçuklular ile akrabalığı pekiştirmiş-

53. W. Barthold - M.F. Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, «İzâhlar Kısmı», s. 138. Ayrıca geniş bilgi için bakılabilir: a.g. eser., s. 130-142; Ahmet Uğur, Osmanlı Siyâset-nâmeleri, Ankara 1979 (Doçentlik tezi olup, henüz basılmamıştır), s. 18 vd.

54. H. Dursun Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul 1980, s. 45-48'e bilgi için bakılabilir.

tir (55). «İslâm tarihinde ilk defa din ve dünya işleri birbirinden resmen ayrılmış», Selçuklu Sultanları, Halifeliğin dünyevî otoritesini ellerine geçirerek «Sultan» veya «Sultan-ı İslâm» ünvanını alırlarken; Abbâsî Halifeleri de «dinî reis» sıfatıyla uhrevî işleri yürütmüşlerdir. Böylece Selçuklu Sultanları, Halifeleri o kadar avuçlarının içine almışlardı ki, hoşlarına gitmese bile Halifeler, onların isteklerine boyun eğmek durumunda kalmışlardır (56). Bunun yanında, sultanlar, halifelere hürmet ve tâzimde kusur etmemişler ve bastırdıkları para'larda, okuttukları hutbe'lerde önce onların adlarını zikretmişlerdir (57). Büyük Selçuklular'ın yıkılışına kadar devam eden bu münasebetler, Anadolu. Anadolu Selçukluları devrinde de devam etmiş, Türkler dâima iç ve dış tehlikelere karşı hilâfet makamını korumuşlar ve kollamışlar, İslâm âleminin birlik ve beraberliğinin bozulmamasına dikkat göstermişlerdir. Ancak, Anadolu Selçukluları'nın 1243 Kösedâğ yenilgisini müteâkip, Moğol - İlhanlı hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmalarıyla, vefâlı bir koruyucudan mahrum kalan Abbâsî Halifeliği de, 1258 tarihinde İlhanlılar tarafından yıkılmış oldu (58). Kısa bir fâsîladan sonra Hâlifelik müessesesi, Mısır'da yeniden kuruldu. Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Türk - Memlûklü Sultanı Baybars, 1261'de «Abbâsî Halifeliği» ni Bağdad'dan Kâhire'ye taşımıştır. Abbâsî Hâlifeleri Türk Memlûklü Sultanları yanında, artık dünya işlerine karışmayan en yüksek din adamı olarak kalmışlardır. Halifelik müessesesi, 1517 yılında, Suriye ve Mısır'ın Fâtihî Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından Kâhire'den İstanbul'a taşınmıştır. Mısır Abbâsî Hâlifesi tarafından Yavuz'a devredilen «Hâlifelik», 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından saltanattan ayrılmış ve görülen lüzum üzerine, 3 Mart 1924'de de kaldırılmıştır (59). Bilindiği gibi, din işlerini yürütecek bir müesseseye olarak kanunla, «Diyânet İşleri Başkanlığı» kurulmuş ve Başbakanlığa başlanmıştır.

55. Bak. : M.A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 168-219., Aynı müellif, Alparslan ve Zamanı, Ankara 1983, s. 96 vd., İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 303., F. Sümer, Oğuzlar, s. 96-98., O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, s. 102.
56. Bak. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 302-303., İ. Kayaoğlu, a.g.e., s. 31., Barthold, Dersler, Ankara 1975, s. 143. A. Uğur, a.g.e, s. 20.
57. Bak. : M.A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 87., O. Turan, a.g.e., s. 95.
58. Bak. : O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 458 vd. A. Uğur, a.g.e., s. 20-21.
59. Bak. : Atatürk, Nutuk, c. II, s. 845-851., Necdet Öklem, Hilâfetin Sonu, s. 25 vd., Halil İnalçık, «Padişah» mad. İslâm Ansiklopedisi, c. 9, s. 495., A. Uğur, a.g.e., s. 21.

b. **Büyük Selçuklular'da Devlet Başkanlığı** : Oğuzlar'ın «Kı-nık» boynuna mensup olan «Selçuk» un adına kurulan «Büyük Selçuklular» da devlet başkanı; kendisine meliklerin, emirlerin, tâbi hükümetlerin, beylerin ve bu arada başlarına birer «sultan» bulunan Gazneli ve Anadolu Selçuklularının bağlı bulunduğu «es-Sultanu'l-Âzam» (Büyük Sultan) olup, adına hutbe okunur ve pa-ra bastırıldı(60). Yukarıda ifade edildiği gibi, Selçuklu Sultanları ile Abbasi Hâlifeleri arasında yapılan andlaşma gereğince; din iş-leri Hâlife'ye, dünya işleri de Sultan'a intikal ettirildiğinden, dini yönden Sultan Halife'ye, siyâsi yönden de, Halife Sultan'a bağlı olup, Selçuklu Sultanları'na : «Rükni'd-dîn (Dinin temeli) ve «Kâ-sîmü'l-Emîri'l-Mü'minin» (Halife'nin ortağı) ünvanları verilmek-le, bu ortaklık sağlanmış (61). Devletin başı olan Sultan, aynı zamanda devletin dayandığı «Saray, hükümet ve ordu» nun da başı olup, salâhiyetini doğrudan doğruya Allah/Tanrı'dan almaktadı-r. Ancak, bu salâhiyetleri sınırsız olmayıp, devletin menfaatına olmayan meselelerde, kumandanların tek tek veya gurup halinde Sultan'ın kararlarına itiraz ettikleri görülürdü. Bu durum, devle-tin hânedan üyeleriyle birlikte kumandanların müşterek sorumlu-luğu altında bulunmasının tabii neticesidir (62).

İslâm öncesi Türkler'de olduğu gibi, Selçuklular'da da Sultan olabilme şartları vardı. Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'e göre; bil-gili, ihsan ve adâlet sâhibi olan kişileri Allah, sultan olarak seçer-di (63). Bu cümleden olarak, hâkimiyetin kendisine Allah tarafın-dan verildiğine inanan Sultan Alparslan, Tanrı'nın kendisine te-veccüh gösterdiğini, Âdemoğulları arasından, dünya işlerini nizâ-ma koyması için secildiğini ifade ile şöyle der : «Zamanın cehresi-ni fikirlerin nuru ile aydınlatmış, dünya vüzünü devletin büyük-lüğü ve adâleti ile süslemiş, memleket caddesini kendisine göster-miş, devlet merdivenlerini çıkmamı emretmiştir» (64).

60. M.A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 97-165., İ. Kafesoğlu Tarihi, s. 144., Aynı müellif, Sultan Melikşah, İstanbul 1973, s. 135., A. Taneri, Sa-ray hayatı - Teşkilatı, s. 50.
61. O. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 95., İ. H. Uzunçarşılı, Medhal, s. 24-68. A. Uğur, a.g.e., s. 20.
62. M.A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul 1976, s. 71., Erdoğan Mer-çil, Kirman Selçukluları, İst. 1980, s. 229, vd., Köymen, Alparslan ve Za-manı, Ank. 1983, s. 3 vd.
63. M.A. Köymen, Alparslan ve Zamanı, s. 3-9., A. Taneri, Türk Devlet Gele-neği 49-82.
64. M.A. Köymen, a.g.e., s. 4.

Selçuklular'da fermanlara, Büyük Divân'ın adından ibâret olan tuğrası çekilir, tevkîi yazılır ve karar bundan sonra yürürlüğe girerdi. Türkçe adları yanında, birer Müslüman adı alan - Tuğrul Bey Muhammed, Çağrı Bey Davud, Alparslan Muhammed, Sancar Ahmed ve tahta çıkışlarından sonra, saltanatlarının tasdiki sırasında Hâlife tarafından kendilerine verilen künye ve lâkapları kullanan Sultanlar'ın (65) hükümlerini alâmetleri şunlardır : Ünvan ve lâkaplar, saray, saltanat çadırı, nevbet (davul - tabl), bayrak, taht, taç, tıraz (elbise) hutbe, para bastırma, kılıç, yüzük, yay ve ok, çetr (şemsiye) (66). Sultanlar, günde beş namaz vaktinde olmak üzere, nevbet çaldırırken; Melikler, üç defa nevbet çaldırabiliyorlardı. Sultanlar, haftanın belirli günlerinde devlet erkânı ve kumandanları huzura kabul eder, istişarelerde bulunur, aynı zamanda halkın şikâyetlerini, isteklerini dinler, iktâ'ları dağıtır, kadıları tâyin eder, bağlı devlet başkanlarının başkanlıklarını tasdik ve devlete karşı işlenen suçlara bakan yüksek mahkemelere başkanlık ederlerdi (67). Devlet yıkılıncaya kadar, sultanlar Selçuklu hânedarından çıkmış, taht mücadelesi olmuş, fakat hânedan mücadelesi hiçbir şekilde olmamıştır.

c. **Osmanlılar'da Devlet Başkanlığı** : Büyük Selçuklular'daki devlet başkanlığı telâkkisinin bir devamı durumunda olan Anadolu Selçukluları ve onun da devamı durumunda bulunan Anadolu Türk Beğlikleri'ndeki «devlet başkanlığı» müessesesi (68), daha gelişmiş bir şekliyle Osmanlılar'da da devam etmiştir (69). Osmanlılar'da devlet başkanlarının, «Beylik Devri» nde : **Bey, Gâzi; «Devlet»** oluşt : **Sultan, Hünkâr, Han, Pâdişah** gibi ünvanlarla anıldığını; «İmparatorluk Devri» nde ise : **Sultan, Hükümdar, Han, Pâdişah** ve Hâlife olarak adlandırıldığını ifâde edebiliriz. İmparatorluk Devri'nde, bu ünvanların birkaçının bir arada kullanıldığı da kayıtlardan anlaşılmaktadır. İlk defa «Sultan» ünvanını alan Orhan Gazi'den sonra, «sultan» tâbiri bütün Osmanlı Sultanları'nca kullanılmıştır. Buna gelinceye kadar, âilenin en nüfuzlu su «**Ulu Beğ**» ünvanıyla Beyliğe başkanlık ederdi (70).

65. İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 144., Sultan Melikşah, s. 135.

66. M.A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, 74-84., Alparslan ve Zamanı, s. 9 vd.

67. İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 144., Mevdûdî, Selçuklular Tarihi, Trk. trc. Ali Genceli, Ankara 1971, s. 218 vd. bakınız.

68. Bak. :İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 199-201., Aynı müellif, Medhal, s. 59-75., O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 389 vd.

69. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1961, c. I, s. 495-496., Aynı müellif, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara 1945, s. 39-44'e bakınız.

Osmanlı Hânedanı, Oğuzlar'ın «Kayı Boyu» na mensup olup 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından «Saltanatın kaldırılması» na kadar, «Osmanlı devlet başkanları», hep bu hanedanın erkek üyeleri arasından çıkmışlardır. «Allah tarafından başışlandığına inanılan» hâkimiyet, tamamen devlet başkanında toplanmış olup; o, devletin varlığının ve devamlılığının ana kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Osmanlılar'da hükümdar olabilme hakkı, kendilerinden önce kurulmuş Türk devletlerinde olduğu gibi, yalnızca hânedanın erkek üyesine âit olup, «Sultanlık» genellikle «babadan oğula» geçmiştir.

Osmanlı Sultanları, «Sultanü'l-Berreyn» (Karaların Sultanı) ve «Sultanü'l-Bahreyn» (Denizlerin Sultanı) ünvanlarını almakla, bilinen su ve toprakların idâresinin, kendilerinin mesuliyetinde bulunduğunu göstermişlerdir. Bu cümleden olarak, Osmanlı Sultanları'nın idâresindeki tebaanın, camı ve malı üzerinde tasarruf hakkı bulunduğundan, bu hakkı vasıtalı - vasıtasız kullanır; bütün güçleri elinde tutan tek kişi olarak, her çeşit kuvvet ondan gelirdi. Fakat Sultan, bu icraatını keyfi olarak değil; kanun, nizâm ve an'anelere dayanarak ve muamelâtın icâblarına göre yürütürdü. Devlet işlerinde kesin bir karar vermeden önce, işler devlet divânında incelenir ve bundan sonra son karar sultan'ın olurdu. Hükümdarın herhangi bir mes'ele hakkında verdiği karar ve açıkladığı kesin görüşler kanun niteliğinde olup, icraat buna göre yapılırdı (71). Sultanlar, zaman zaman devlet işleri, şer'i ve hukukî muameleler hakkında ilgililerle görüşür, fikir alırlardı. Verilen bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, görünürde geniş ve sınırsız yetkisi olduğu sanılan pâdişah, gerçekte birtakım kâidelerle bağlıydı; bu da devletin devam ve bekası için zaruri idi. Osmanlı hükümdarlarının ilk devirlerinde ve en kudretli zamanlarında bile, «divân» kararlarına tamamen uydukları ve bunun dışına çıkmadıkları görülmektedir (72).

XVI. yüzyıl sonlarına kadar, Osmanlı Devleti'ne başkanlık eden Sultanlar, şehzâdeliklerinde, sancak beyliklerinde hizmet ve mu-

70. İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 199., Aynı müell. Osmanlı Tarihi, c. I, s. 495., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 35., H. İnalçık, İ.A., «Pâdişah» mad. Bkz.
71. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 495-496., Aynı müellif, Saray Teşkilatı, s. 232., Aydın Taneri, a.g.e., s. 35-38 ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı - Teşkilatı, Ankara 1978, s. 115-146'ya bilgi için bakınız.
72. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 495-496., Saray Teşkilatı, s. 230 vd.

harebelerde ordunun kollarında kumandanlık ederek, ülke işlerine ve harb usûllerine vâkıf bir şekilde yetiştirilirler, hükümdar olunca da bu bilgi ve tecrübelerinden faydalanırlardı. Osmanlı Sultanları, ordularının başkomutanı olup, büyük ve önemli seferlere bizzat giderler; küçük seferlere de yetkili bir kumandan tayin ederlerdi. Osmanlı Sultanları'nın en itibarlı «ak sancak» olmak üzere, çeşitli saltanat sancakları ile altı adet «tuğ» ları vardı. Sultanlar, **Fâtiht Sultan Mehmed** zamanına kadar divân'a bizzat başkanlık ederler, devlet işlerini görürler ve gereken kararları alırlardı (73). Yavuz Sultan Selim ile «Halifelik» sıfatını da taşımaya başlayan Osmanlı Sultanları, böylece ülkenin hem maddî ve hem de manevî alanda başkanlığını yapmışlardır. İdârelerinde en yakın yardımcıları, «Sadr-ı Azâm/Vezîr-i Azâm» lar olmuşlar; divâna başkanlık, orduya kumandanlık etmişlerdir. Hâkimiyetlerinin kendilerine doğrudan doğruya Allah tarafından bağışlandığını - Türk hâkimiyet te'âkkisi ve geleneği gereğince - ifâde eden Osmanlı Sultanları'nın örfî ve dinî hükümler alâmetleri : **Hutbe** (Cuma namazında adının anılması), **sikke** (adına para bastırılması), **tabl** (Arapça davul demek olup, Türkçe'ye de geçmiştir. Adına nevbet/nöbet vurulur), **sancak** (sultan adına devleti temsil eder. Kutsal sayılmıştır), **tuğ** (sancağa yakın bir hâkimiyet alâmetidir. At kuyruğundan yapılarak, millî renkle —alla— boyanmıştır), **kılıç alayı** ve **cülûs bahşîşi**, **mühür** (adına mühür kazdırmak), **ferman** olarak sayılabilir (74).

Bu genel açıklamalardan sonra, Osmanlılar'da «Beylik», «Sultanlık», «İmparatorluk» ve «Halifelik» devirlerindeki «devlet başkanlığı» hakkında umûmî bilgiler vermeye çalışalım :

Osman Gâzi'ye veya babası **Ertuğrul Gâzi'ye** «Beylik», Selçuklu Sultanları tarafından, hâkimiyet alâmetleri olan **ferman**, **bayrak**, **kılıç**, **at** ve **davul** bağışlanmak suretiyle verilmiştir (75). Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1318'lerde tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, diğer beylikler gibi Osmanlı Beyliği de, **Söğüt** merkez olmak üzere, istiklâlini ilân etme yolunda faaliyetlerde bulunmuştur. Adını devletine veren **Osman Bey**, gerçekte bir hükümdar olmayıp, Türk ülkesinin kuzeybatısında bir «**Uç Beyi**» idi. Ahîler'in

73. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c: I, s. 496.

74. İ.H. Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, s. 235 vd., Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1978, c. VIII, s. 9-97., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 33-82., ve Aynı müellif, Saray Hayatı - Teşkilatı, s. 179-272'ye bilgi için bakılabilir.

75. A. Taneri, a.g.e., s. 35'te gönderilen kılıç'ın Hz. Osman'a ait olduğu söylenir. Bakınız : İ. A. Ertuğrul ve Osman maddelerine.

nüfuzundan faydalanmasını bilen Osman Gâzi, plânlı ve programlı raiyetiyle sınırlarını genişletmiş, yaşadığı müddetçe, Anadolu Selçuklularıyla İlhanlılar'a bağlı bir «Uç Beyi» olarak kalmıştır (76). Kendisine âit şimdiye kadar herhangi bir kitabeye tesadüf edilmemişse de (77), son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde bir sikke'sinin varlığı ortaya çıkarılmıştır (78). Hakikî olarak ilk Osmanlı Hükümdarı Orhan Gâzi (1324 - 1362)'dir. Babası Osman Gazi'nin son zamanlarında O'na vekâlet eden ve ölümünden sonra da Ahiler'in kararıyla Beylik» in idâresini bilfiil eline alan Orhan Bey; teşkilâtçı, uyanık, azîm sâhibi ve siyâsî hadiselerden faydalanmasını bilen bir devlet başkamıydı. Esaslı bir programla hareket edere, Anadolu ve Rumeli'de toprak kazanan Orhan Gâzi, kazandığı yerlerde askerî, sivil, dinî, ilmî ve kültürel müesseseleri kurarak, babasından devraldığı «Beyliği», «Devlet» haline sokmuştur. «Emîr» ünvanını kullanmayı bırakıp, «Sultan» ünvanını kullanan Orhan Gâzi, adına «hutbe» okutmuş, «sikke» kestirmiştir (79).

Anadolu'da «TÜRK BİRLİĞİ» ni kurmayı başaran Yıldırım Bâyezid (1389 - 1402), babası I. Murad (1362 - 1389)'ın Rumeli ve Anadolu'daki başarılarıyla yücelen Osmanlı Devleti'ni daha da müesseseleştirerek kökleştirmiştir. Yıldırım Bâyezid, Selçuklu Sultanları'na Abbâsî Hâlifeleri'nce verilen «Sultanü'l-Rum» ünvanını, Anadolu'da hâkimiyetini meşrulaştırmak için, Mısır/Kâhire'deki Abbâsî Hâlifesi'nden istemiş ve almıştır (80). Görülüyor ki, Yıldırım Bâyezid devrinde «Osmanlı Sultanlığı», Anadolu ve Rumeli'de kesin bir şekilde otoritesini kurmuş olup; bu durum, 1402 Timur'la yapılan Ankara Savaşı'na kadar devam etmiştir. Yıldırım Bâyezid, İslâm öncesi Türk hâkimiyet telâkkisi ile İslâmî hâkimiyet anlayışını bağdaştırarak, Türk ve İslâm dünyasında söz sâhibi olmayı hedef almıştır. Ancak, Ankara yenilgisi bu yüce idealin gerçekleşmesini engellemiştir. Bâyezid'in ölümüyle, Timur'un ülkesine dönmelerinden sonra, Osmanlı şehzâdeleri arasında çıkan saltanat mücadelesinde, devleti bir idâre altında birleştirmeyi başaran Çelebi Sultan Mehmed (1413 - 1421); oğlu II. Murad (1421 - 1451)'in içte

76. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 496 - 497.

77. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 496.

78. M. Şehabeddin Tekindağ, «Osman Gâzi'nin Nesebi Meselesi», Tercüman, sayı: 7316, s. 2'ye ve IX. Türk Tarih Kongresi zabıtlarına bakılabilir. Bulunan sikke, merhum Tekindağ tarafından tebliğ olarak sunulmuştur.

79. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 496 - 497.

80. A. aTneri, Türk Devlet Geleneği, s. 35., C. Üçok - A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1976, s. 196.

birliği sağlamasına ve dışta fetihlere girişmesine zemin hazırlamıştır. **Sultan II. Murad**, Osmanlı soyunu **Oğuz Han'a** dayandırarak, eski Türk anlayışı ile İslâmî görüşü bağdaştırmaya çalışmış; oğlu, **İstanbul Fâtih Sultan II. Mehmed'in** başarılı olabilmesi için gerekli şartları hazırlamış, Osmanlı Devleti'ni yine eski gücüne ulaştırmıştır (81).

Fâtih Sultan Mehmed, kendisine kadar gelen «Türk Devlet Gele-neği» ni, daha da kesin bir çerçeveye oturtmuştur. **Orhan Gâzi** gibi, **Fâtih Sultan Mehmed** de babasının izniyle devlet işlerini yürütmüş, hatta babası II. Murad tarafından resmen tahta da çıkarılmışsa da, iç ve dış olayların etkisiyle tekrar sancak beyliğine dönmüştür (82). Babası ile seferlere de katılan II. Mehmed, 1451'de babası II. Murad'ın ölümu üzerine Osmanlı tahtına oturmuştur. şehzâdelik döneminde görmüş olduğu eğitim ve öğretimi tahta çıktıktan sonra da devam ettiren II. Mehmed, Osmanlı Sultanları'nın en bilgili ve en ileri görüşlülerindendir (83). Bu bilgi ve görgü-süyle, İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'na son veren ve bundan dolayı «**Fâtih**» sıfatını haklı olarak kazanan **II. Mehmed**, idâ-resindekiler arasında dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin yeni bir idâre sistemi kurmuştur. Eski Roma İmparatorları'nın «**imperium**» anlayışını benimseyen bu güçlü hükümdar, Osmanlı padişahı'nı, «**Cihânşümül Hâkimiyet**» e sahip bir kişi olarak görmüştür. Fâtih bir yandan hâkimiyetin kutsallığına, öte yandan da cihânşümül Roma hâkimiyetine dayanarak; merkezci, güçlü ve mutlak yetkili Osmanlı hükümdarı tipini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemden sonra gittikçe, hâkimiyetin bir kişide toplandığı görüşü ağırlık kazanmıştır (84). Fâtih Sultan Mehmed, «**İmparator**» ünvanını Bizans İmparatoru XI. Konstantinos'dan «**kılıç hakkı**» olarak almış, böylece Avgustus'la putperest olarak başlayan «**İmparatorluk titri**», daha sonra «**Hiristiyanlaşmış**» ve 1453 İstanbul'un alınması ile de Müslüman Türkler'e geçmiştir (85).

Türkler'deki «**Hakan**» ünvanının karşılığı olarak görülen «**İmparator**» ünvanı İstanbul'un alınışı ile Osmanlılar'a geçmiş olmak-

81. Bak. : Yazıcı - zâde Ali, Selçuknâme, Topkapı Sarayı - Revan Köşkü Ktp. Nu : 1390.
82. A. Taneri, Saray Hayatı - Teşkilatı, s. 110-111.
83. A. Taneri, a.g.e., s. 110., İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 499.
84. Üçok - Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s. 197., Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. 8, s. 16-17'de, Fâtih'in «**İmparator**» ünvanını nasıl benimsediği izâh edilmiştir.
85. Y. Öztuna, a.g.e., c. 8, s. 16-17., O. Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. 2, s. 63-64., H. nıfalcık, İ.A., «**Padişahlık**» mad. c. 9, s. 491 vd.

la; hâkimiyetlerinde bulunan Rum, Ermeni ve Yahudiler de, Müslümanlar gibi, Osmanlı tebaası sayılmışlar ve devletin himâyesine alınmışlardır. Bu cümleden olarak bundan böyle, «Osmanlı Padişahı'nın ilmiye mesleği görevlileri dışındaki hükümet mensuplarına, Türkleri değil, kendilerine bağlı, **has - gulâm - enderun** okulundan yetişenleri, yâni dönmeleri ataması» XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Böyle bir politika ise, **Türk kökenliler ile has - gulâm - enderunlu ricâlin** arasının açılmasına ve Türklüğe dayanan idârenin devlet kadrolarında etkinliğini kaybetmesine yol açmıştır» (86). Görülüyor ki, Osmanlı Devleti 1453'ten sonra, milletler karması bir imparatorluk olarak ortaya çıkmış, Türk olmayan unsurlar, Türk olan unsurlara nisbetle devlet kadrolarında daha çok yer almışlar; böylece de, devlet hizmetinin elit zümresini teşkil eden Türk âileleri, «iç iller» den «uç iller» e yâni «**cihâd bölge-leri**» ne sürülmüş; bu hâl **azap, tımarlı sipahi, akıncı beyleri** ve diğer Türk kökenli zümrelerin zaman zaman direnmelerine yol açmıştır. Ne var ki, hükümet yönetimini ellerinde bulunduran **has - gulâmlar** duruma hâkim olmuşlardır (87). Bilindiği gibi, devlet idâresine hâkim olan kozmopolit politika içinde millet fikri yalnız Türkleri kapsamıyor, bütün imparatorluk topluluklarını içine alıyordu : «**Din ve devlet, mülk ve millet**» ideali esas kabul edilmiş; buna göre, Müslüman halk için «**Ümmet-i Muhammed**», «**Ehl-i İslâm**» veya «**Millet-i İslâmiyye**» tâbirleri kullanılırken; Hıristiyan ve diğer unsurlar için de «**reâyâ**» deyimini kullanılmıştır (88).

Fâtih İstanbul'u hâkimiyetinin merkezi yapmak isterken, Doğu'da İslâm Dünyası'na ve Hilâfet'e sâhip olmak, Batı'da Papalığı ve Roma'yı da alıp, dünya birliği ve nizâmı kurmak istemiştir. **Yavuz Sultan Şelim** (1512 - 1520) de, **Sultan Alparslan** misâli, Allah'ın emirlerini yerine getirmek gâyesiyle; İslâm Birliği'ni kurma yolunda önce İran, sonra Mısır üzerine seferler düzenleyerek, üstünlüğünü kabul ettirdi. Yavuz Sultan Selim, 26 Mart 1517'de Ridaniye'de Mısır Memlûklü Sultanı'na karşı kazanmış olduğu büyük zâferle bütün Arap ülkelerinin hâkimi olmuş; Mekke ve Medine Emfiri mukaddes şehirlerin anahtarlarını «**Sâhibü'l-Haremeyn**» ünvanıyla O'na teslim etmek istemiştir. Fakat dindar Padişah, bu ünvanı

85. A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 27.

87. A. Taneri, a.g.e., s. 27., İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 499.

88. A. Taneri, a.g.e., s. 27., O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 657. Reâyâ : Geniş anlamda bir hükümdarın idaresinde bulunan ve vergi veren halktır. Dar anlamda, zimmî yâni gâyrimüslimlere verilen addır. Berâyâ ise : Halkın, haraç ve vergi vermeyen Müslüman ve kılıç ehli kısmıdır.

bir saygısızlık sayarak, onu «Hâdimü'l-Haremeyn» şekline çevirmek suretiyle almış ve evlâtlarına böylece miras bırakmıştır (89).

Yavuz Sultan Selim'in «Hâlife» ünvanını kullanıp kullanmadığı hakkında ihtilâf vardır. Bazılarına göre, «Yavuz'un Mısır'ı alması üzerine hilâfet Osmanlı saltanatına geçmiş gibi kabul olunmuş, gerçekte **Yavuz, Halife** ünvanını kullanmamıştır. Memlûklü Sultanları yanında halife ünvanı ile bulunup, kendisini Abbâsî Halifeleri'ne bağlayan şahsı, siyâsî bir fitneye âlet olmamak için İstanbul'a getirmiş olması, ondan «Hilâfeti» almış gibi yorumlanmışsa da, bu görüş doğru değildir. Yavuz ve ondan sonra gelen padişahlar, bastırdıkları paralarda «Hâlife» yerine «Sultan» ünvanını kullanmışlardır. Cuma günleri okunan «Hutbe» ler de «Hâlife» adına değil, «Sultan» adına okunmuştur» (90). Bazılarına göre de, «Türk Sultanı (Yavuz) son Abbâsî Hâlifesi olan Mûtevekkil'i beraberinde İstanbul'a getirip, Ayasofya'da yapılan bir merâsimle Hilâfeti ve mukaddes emânetleri devralmış; bu suretle İslâm Hâlifeliği Abbâsîler'den Osmanlılar'a geçmiştir» (91). Tarihçilerin çoğunluğu bu görüşü benimsediklerinden, biz de bu görüşe katılarak, Yavuz Sultan Selim'in ilk Osmanlı Hâlifesi olduğunu kabul etmekteyiz (92). Çünkü, «Hilâfet şartlarına göre, bu makam gölge insanların değil, İslâm davasına sâhip ve kudretli Osmanlı Sultanları'nın fiilen olduğu gibi, hukuken de halife olmalarını gerektiriyordu» (93). Böylece, Selçuklular devrinde, maddî kudret sultanlara, manevî otorite de hâlifelere âit iken; Osmanlılar, saltanat ve hilâfeti birleştirmekle, İslâm'ın hilâfet şartlarını da yerine getirmişlerdir. Bu iki makamın birleşmesiyle Türk - İslâm ülküsü gerçekleşmiş, artık bundan böyle, Osmanlı Sultanları İslâm dünyasının maddî - manevî rehberleri ve hâmilere olmuşlardır. Esasen Yavuz'un İran ve Mısır seferlerindeki gâyesi de bundan başka bir şey değildir. Selçuklular zamanında Türk Sultanları, Sünnî hilâfete hizmet ediyor ve onun nüfuzundan faydalanıyorlardı. Yavuz Selim, «hilâfet ve saltanatı» kendi hanedanında birleştirmekle de Osmanlı Sultanları, Türk Cihân Hâkimiyeti, Roma İmparatorluğu ve İslâm

89. O. Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. II, s. 77., H. İncalcık, İA, s. 493.

90. A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 45.

91. O. Turan, a.g.e., s. 78.

92. İ.H. Dânişmend, İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, c. II, s. 37-38., Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. 8, s. 20-24., S. Tansel, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1949, s. 214.

93. O. Turan, a.g.e., s. 78., Bkz. H. İncalcık, İA., «Padişah» mad. s. 493.

Hâlifeliği mirâsına sâhip olmuşlardır (94). Görülüyor ki, Yavuz Sultan Selim «Hâlifelik» ünvanını almakla, «Sünnî İslâm Dünyası» ndaki yerini sağlamlaştırmış, sultanlığın yetkilerini arttırmış ve geliştirmiş, böylece Fâtih Sultan Mehmed'in getirdiği «mutlak hükümdar modeli» eskisine göre daha da güçlenmiştir.

Âlemin sâhibi tek Allah gibi, dünyada da tek Cihângirin kendisi olduğunu tekrarlayan» Kanunî Sultan Süleyman (1520 - 1566), askerî ve siyâsî dehâsıyla Türk hâkimiyetini bütün dünyaya tanıtmış; ünlü kral ve imparatorların kendisini «Muhteşem» sıfatıyla anmalarına ve üstünlüğünü tanımalarına sebep olmuştur (95). Sultan Süleyman, Hanefî fıkı ile «örfi-sultânî hukuk» denen Türk millî hukukunu en iyi şekilde bağdaştırmasını bilmiş olmakla, milletimiz tarafından «Kanunî» sıfatı ile anılmış ve Türk devlet başkaları arasında seçkin yerini almıştır. Kanunî, Osmanlı sulhü ve nizâmının en yüksek derecesini temsil eder. İmparatorluğun azametini, ileri iktisadî ve teknik imkânları, içtimâî nizâmın sağlamlığı ve nihayet ordularının kudretiyle Cihân Pâdişâhı Sultan Süleyman Türk ihtişâmının da en mükemmel bir temsilcisi olmakla millî tarihin en muhteşem devrini yaratmıştır (96).

d. Tanzimat Fermanı'na Göre Devlet Başkanlığı Anlayışı :

Sultan II. Mahmud (1808 - 1839), giriştiği yeniliklerle ülkeyi kurtarmaya çalışırken, ecdadının bıraktığı millî ve dinî ülkülere de bağlı kalmış; devletin ilâhî te'yid ve himâyeye mazhar bulunduğu inancını da taşımış ve böylece ilim ve iman, akıl ve vicdan arasında ahenkli bir yol bularak, yeniçerileri ve derebeyleri kaldırmakla, merkezîyetçi devlet nizâmını tekrar kurmuştur. Sultan Mahmud, yalnız çökmüş bir devlet otoritesini kurtarmakla kalmamış; iktidarı divândan veya Bâbîâlî'den saraya naklederek, mutlak bir hükümdar olmuştur. O tebaası arasında eşitlik esasını «bundan böyle tebeamdan müslümanları ancak câmide, hristiyanları kilisede ve müsevileri havrada tanımak isterim» cümlesiyle açıklığa kavuşturmuştur (97). Sultan Mahmud'un açtığı yol üzerinde ilân edilen Tanzimat (3 Kasım 1839)'a göre pâdişâh, Osmanlı tarihinde ilk olarak, kendi arzusuyla yetkilerini sınırlamaktadır. Ni-

94. O. Turan, a.g.e., s. 73 - 87

95. O. Turan, a.g.e., s. 88 - 106., Türk Tarih Kurumu Yayını, Kanunî Armağanı, Ankara 1970, s. 1 - 306'ya bilgi için bakılabilir.

96. Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. II, s. 88 vd. bakınız.

97. O. Turan a.g.e., s. 259 - 282.

tekim, **Tanzimat Fermanı**'nı ilân eden **Sultan Abdülmecid** (1839 - 1856), o zamana kadar pâdişahlara tanınan ve mutlak bir hak olan örfî cezaları verme yetkisinden vazgeçmekte, cezaların şeriata ve kanuna uygun, mahkemelerce verilebileceğini ifâde etmektedir. Öte yandan Sultan, o güne kadar, istediği konularda, istediği zaman emirler çıkarma hakkını da bir ölçüde sınırlamakta, hukuk kurallarının hazırlanmasını belli kurallara bırakmakta ve sâdece tasdik yetkisini kendisine saklamaktadır (98). Osmanlı Sultanı, Tanzimat'la tanıdığı hakları savunacağına dâir, yeminle teminat veriyordu. Görülüyor ki, Osmanlı Sultanı ile tebaası arasındaki münasebetleri düzenleyen bir andlaşma özelliğini taşıyan Tanzimat'la, aynı zamanda bir İslâm Hâlifesi olan Osmanlı Sultanı, kendi yetkileri üzerinde bir kuvveti —yâni kanunu— tanıyarak, hukuk devleti yolunu açmış olmaktadır.

e. **Meşrutiyet Rejiminde Devlet Başkanlığı Anlayışı** : 23 Aralık 1876 tarihinde **Sultan II. Abdülhamid** (1876 - 1909) tarafından ilân edilen «**Kanun-i Esâsî**» (Anayasa) ile «**Meşrutiyet**» kabul edilmiştir. Buna göre, hâkimiyet yine Osmanlı Hanedanı'na âit olup, bu hanedanın en yaşlı erkek üyesi pâdişah olacaktır. Pâdişah, «**kutsal ve sorumsuzdur.**» **Devletin dini «İslâm**»dır. (Kanun-i Esâsî, madde : 3 - 6). Kanun yapma gücünü pâdişah elinde tutup, görüşülmesi için «**Meclis-i Umûmî**» denilen ve «**Heyet-i Mebusan**» ile «**Heyet-i Âyan**» dan oluşan bir meclis kurulmuştur (99). Pâdişah'ın yetkilerine gerçekte herhangi bir tahdidde bulunmamış olan Kanun-i Esâsî'de söz, yine hükümdara bırakılmıştır (100). Kısa bir zaman sonra yürürlükten kaldırılan anayasayı «**Hâlifelik ve Sultanlık**» yetkilerini sınırsız olarak uzun süre kullanan II. Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe koymuşsa da, 1909 Hareketi'yle tahttan indirilmiş, yerine **Sultan V. Mehmed** geçirilmiştir. Tarihimize II. Meşrutiyet adıyla geçen bu hareketle, Sultan'ın yetkileri sınırlandırılarak, Meclisinkiler arttırılmıştır. **İttihat ve Terakki Partisi**'nin iktidar oluşundan sonra, bütün yetkiler bu partinin idârecilerinin elinde toplanmakla, Sultan'a her

98. O. Turan, a.g.e., s. 281 - 283., H. Gâzi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, s. 152 - 161., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 45 - 46., Üçok - Mumcu, a.g.e., s. 310 - 314., Ayrıca bakınız : E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara 1977, c. V. s. 88 - 248., H. İnalçık, İ.A. «Padişah» mad. s. 494.

99. H. Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara 1977, s. 20 - 21., Üçok - Mumcu, a.g.e., s. 318 - 319., Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. VII'ye bakınız.

100. H. Eroğlu, a.g.e., s. 21 - 22., Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul, 1980., E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII'e ve H. İnalçık, İ.A. «Padişah» mad., s. 495'e bakınız.

istediklerini yaptırmışlardır. İttihat ve Terakki Partisi, işine geldiği gibi kâh Pâdişahın yetkilerini, kâh da meclisin yetkilerini kullanarak, devleti idâre etmiye çalışmışlarsa da, başarısızlıklar Osmanlı Devleti ile birlikte demokrasinin de sonunu getirmiştir.

f. **Cumhuriyet Rejimine Göre Devlet Başkanlığı Anlayışı :** Osmanlı Devleti İttihat ve Terakki Partisi'nin idâresinde, **I. Dünya Harbi'ne** (1914 - 1918) katılmış, mağlûp olarak 30 Ekim 1918 **Mondros Mütarekesi'ni**, başka bir ifâde ile devletin ve milletin sonunu getiren «teslimnâme» yi imzalamıştır. Bu mütareke gereğince ülke İtilâf Devletleri tarafından işgâl edilmiş, devletin hâkimiyet hakkı elinden alınmıştır. Türk Milleti, bağrından çıkardığı **Mustafa Kemal Paşa'nın** idâresinde, varını yoğunu ortaya koyarak, «İstiklâl Harbi» (1918 - 1922)'ni kazanmak suretiyle, «İmparatorluk'tan Millî Devlet'e Doğru» ilk adımını atmıştır. Bu adımı takibeden en büyük adım ise, Türklüğü temsilen «İmparatorluk toprakları» nda kurulan **Yeni Türk Devleti'nin** rejimini tesbit etme yolunda atılan ikinci adımdır. Bu adım, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin** tarihi kararı olarak bilinen 1 Kasım 1922'de «Saltanat'ın Kaldırılması» olup, bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tarihe intikâl ettiğinin resmî belgesidir. Bu kararın açık bir belirtisi olarak, 1921 Anayasası ile kurulmuş siyâsî rejim, geniş anlamı ile «Cumhuriyet» olup, ancak resmen ilân edilmemiş olduğundan, devlet başkanının adı da belirlenmemiştir. 20 Ocak 1921 tarihli «Millî Mücadele Anayasası» nın I. maddesinin sonuna, «TÜRKİYE DEVLETİ'NİN ŞEKLİ, HÜKÜMET-İ CUMHURİYET'TİR» cümlesi eklenerek, 29 Ekim 1923 tarihinde «CUMHURİYET» resmen ilân edilmek suretiyle, devletimizin rejimi belirlenmiş oldu. Aynı gün, Anayasa gereğince belirlenmiş «Cumhurbaşkanlığı» na Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, **Gâzi Mustafa Kemal Paşa** seçilerek, **TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'nin** ilk «Cumhurbaşkanı» olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın yetki ve sorumlulukları Anayasa ile belirlenmiş olup, hâkimiyet yine Anayasa'da belirlenen şekliyle **Türk Milleti'ne** verilmiştir (101).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1982'de milletimiz tarafından kabul edilen «Anayasa» sının 104. maddesi : «Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milleti'nin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir» demekle «Cumhurbaşkanı» nın görev ve yetkilerini özetlemektedir.

101. Bakınız : H. İnalcık, «Pâdişah» mad. İ.A. s. 495 ve İ.A., «Atatürk» mad.